

ÎNCEPUTURILE PRESEI CULTURAL-ȘTIINȚIFICE DIN TRANSILVANIA: „SIEBENBÜRGISCHE QUARTALSCHRIFT“ (1790—1801)

1. *Presa transilvăneană la sfârșitul veacului al XVIII-lea.* Într-o epocă a jurnalismului pe plan european, sfârșitul de veac al XVIII-lea marchează și în Transilvania începuturile trainice ale publicisticii. Ideile iosefiniste au potențat inițiativele, prin ordonanța imperială cu privire la cenzură din 11 iulie 1781 statornicindu-se o atotcuprinzătoare și intensă activitate editorială în imperiu. *Sensurverordnung* venea în sprijinul unei prevederi din *Ratio Educationis* (1777) — §155 *Collegium novorum publicorum* care introducea cititul ziarelor și al ziarelor în planul de învățămînt al școlilor secundare¹. Efectul binefăcător al măsurii împăratești este evidențiat de numărul mare de apariții și încercări de tipărire în Transilvania și Banat în deceniul următor ordonanței. Dacă pînă în 1780 cele două periodice — „Temeswarer Nachrichten“ (1771)² și „Theatral Wochenblatt“ (Sibiu, 1778)³ — au eșuat după durate scurte de apariție, periodicele deceniului următor se remarcă atît prin numărul lor cît și printr-o stabilitate crescîndă. În limba germană au apărut în Transilvania un ziar — „Siebenbürger Zeitung“⁴, la Sibiu din anul 1784 — și o revistă — „Siebenbürgische Quartalschrift“ —, iar în Banat alte două ziare: în 1784 „Die Temeswarer Zeitung“ și în 1787 „Der Temeswarer Merkur“⁵. În Transilvania se constată o sincronie la nivel etnic a preocupărilor jurnalistice. Reluînd în formă modificată un plan din 1789, Ioan Molnar-Piuariu a încercat în 1795 să editeze foaia „Vestiri filozofești și moralicești“⁶ iar Martin Hochmeister, editor și tipograf al gazetelor săsești, a sprijinit apariția publicației maghiare „Erdélyi Magyar Hírvivő“ (1789—1790)⁷.

Alături de publicistica politică „Siebenbürgische Quartalschrift“ inaugurează publicistica de specialitate. Apariția revistei se înscrie în două coordonate definitorii pentru momentul 1790. Emanație a unei gândiri politice de grup, revista este reprezentativă pentru acțiunea politică săsească în perioada urmînd revocărilor iosefine. Coordonate ideologico-politice

¹ E. V. Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848*, Wien—Leipzig, 1892, p. 63—64.

² N. Berwanger, *Temeswarer Nachrichten. Erste deutsche Zeitung des Banats — erste Zeitung auf dem Gebiet des heutigen Rumäniens*, în E. Eisenburger, M. Kroner (sr.), *Die Zeit in der Zeitung. Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik*, Cluj-Napoca, 1977, p. 13—24.

³ E. Filtsch, *Geschichte des deutschen Theaters in Siebenbürgen. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Sachsen*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (în continuare: *Archiv*), XXI, nr. 3, 1887, p. 542—552.

⁴ E. Sigerus, *Die deutsche periodische Literatur Siebenbürgens. 1778 bis 1. September 1925*, Hermannstadt, 1925, p. 2—3; E. Weisenfeld, *Die Geschichte der politischen Publizistik bei den Siebenbürger Sachsen*, Limburg, 1938, p. 14—19; A. Ciurdariu, *Zum Erscheinen der „Siebenbürger Zeitung“*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* (în continuare: *FVL*), 13, nr. 2, 1970, p. 73—75.

⁵ H. Réz, *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*, München, 1935, p. 11—16.

⁶ I. Chendi, *Inceputurile ziaristicii noastre (1789—1795)*, Orăștie, 1900, p. 9—25.

⁷ Dezsényi B., *Az Erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje*, în *Magyar Könyvszemle*, 1940, p. 353—361.

î se adaugă una de ordin cultural: căutarea de forme optime de organizare și instituționalizare a unor trainice cercetări științifice.

În cele ce urmează ne vom referi la fapte în general nu necunoscute, cărora însă dorim să le descoperim semnificațiile cardinale dintr-o perspectivă cultural-sociologică, îmbrățișând aspecte ale problematicii iluministe săsești printr-un caz particular.

2. „*Siebenbürgische Quartalschrift*“. *Prenumeranți și difuzare*. „*Siebenbürgische Quartalschrift*“ a apărut în perioada 1790—1801 în șapte volume a câte patru numere⁸, în editura și tipografia lui Martin Hochmeister, acel spirit iluminist cu merite deosebite în promovarea culturalizării. Hochmeister a continuat eforturile tatălui său de sprijinire a tipăririi unor lucrări științifice, în special de istorie, publicațiile periodice săsești apărând de asemenea în tipografia și cu ajutorul său⁹.

Costul tipăririi a fost în întregime asigurat de M. Hochmeister. Prețul prenumerației anuale era de 2 fl., iar costul unui număr în comerțul de carte cu amănuntul 40 cr., începând cu anul 1798, 30 cr. Așadar, un preț acceptabil, ieftin chiar pentru veniturile majorității virtualilor abonați și cititori¹⁰. În 1792 numărul prenumerațiilor cunoscuți era de 148. Statistica etnică a acestora arată că opt zecimi erau sași¹¹.

Sași	Maghiari	Străini		Apartenență etnică necunoscută	Total prenumerați
		Rezidenți în Transilvania	Din alte provincii		
117	5	13	8	5	148

Din punct de vedere socio-profesional statistica se prezintă astfel: 7 înalți magistrați (cu funcții guberniale și militare), 5 ofițeri, 39 funcționari ai guvernului și ai Universității săsești (senatori, notari, perceptori, administratori), 44 clerici (predicatori, preoți și cler înalt), 15 învățători și profesori, majoritatea la școlile săsești, 4 studenți, 10 farmaciști și medici, 1 avocat, 1 inginer, 15 meseriași, comercianți și întreprinzători (dintre care 6 editori-tipografi și comercianți de carte), 2 cabinete de lectură sibiene (cabinetul orașului de pe lângă casa Brukenthal și cel al gimnaziului luteran), iar la 5 prenumerați le apare doar numele și nu am reușit să le stabilim apartenența etnică și socio-profesională. Pe listele de prenumerați din volumele V—VI (1797—1798) apar 37 de nume¹², dintre care doar 13 nume noi, necuprinse în lista anterioară. Nu credem că este numărul total al prenumerațiilor la acea dată, dar republicarea listelor ar putea fi un indiciu al scăderii numărului lor. Fără a poseda cifre, putem admite probabilitatea logică potrivit căreia difuzarea prin prenumerație cât și prin cele două librării ale lui Hochmeister de la Sibiu și Cluj, să fi întâmpinat dificultăți. Acum se va reduce prețul unui număr, fapt surprinzător în condițiile în care vânzările prin prenumerație nu-i asigurau editorului — confruntat în permanență cu problema hîrtiei —

⁸ Anii de apariție sînt: 1790, 1791, 1793, 1795, 1797, 1798, 1801.

⁹ Despre M. Hochmeister și „*Siebenbürgische Quartalschrift*“ (în continuare *SQu*) v. A. Hochmeister, *Leben und Wirken des Martin Edlen von Hochmeister. 1767—1837*, Hermannstadt, 1873, p. 48—69.

¹⁰ În toamna anului 1789, în condițiile războiului ruso-austro-turc, prețul unei găleți de grîu „frumos“ era de 8 fl. la Sibiu și 6 fl. 30 cr. la Cluj, iar funtul de carne de vită se vindea pe piața ambelor orașe cu 4 cr.; v. *SQu*, I, 1790, nr. 1, p. 118. Veniturile anuale ale majorității prenumerațiilor depășeau 800 fl.

¹¹ *Pränumерanten*, în *SQu*, II, 1791, nr. 1, p. I—VII.

¹² *Pränumерanten*, în *SQu*, VI—VII, 1797—1798, coperta interioară.

beneficii mari. Nu exista un public suficient de numeros pentru a asigura rentabilitatea finanțării unei astfel de întreprinderi. Întîlnim plîngerea insuficienței publicului chiar în cîteva luări de poziție din cuprinsul revistei. În același timp s-au găsit în Transilvania doar patru prenumerați pentru cronică lui Ambrosius Simigianus, tipărită tot la Hochmeister. Statistica etnică a prenumeraților ne confirmă faptul că orientarea firească spre o problematică națională, săsească, vizibilă îndeosebi în tematica istorică, a îndepărtat un prețios public cititor virtual. Propunîndu-și cu prioritate scopuri naționale, în pofida declarațiilor de perspectivă general transilvăneană limitate și conștient orientate, îndreptate înainte de orice spre cercetarea culturii și istoriei proprii, revista a respins un atît de necesar public român și maghiar pentru care o prenumerație constituia fără îndoială și un act politic. Desigur, aceasta nu este unica determinantă a numărului mic de prenumerați maghiari (printre aceștia sînt Teleki I., Aranka Gy., Bánffy G., mai tîrziu și episcopul Batthyány I.) și absenței celor români, din moment ce prenumerații străini sînt în număr relativ mare. Polemica suplicantă a dovedit cunoașterea revistei în mediile intelectuale român și maghiar, referințele fiind numeroase.

Prenumerații străini, rezidenți în Transilvania, sînt cu toții de limbă germană, atașați puternic mediului cultural săsesc. Prenumerații extraprovinciali sînt — exceptînd un timișorean pe nume Risack și pe Christoph Seipp, intendent al teatrului german din Pressburg (Bratislava), aflat cu trupa sa într-un prelungit turneu transilvănean — toți editori, tipografi și comercianți de carte: Gehlensche Erben și Sebastian Hartl din Viena (20 de exemplare), Philipp Ulrich Mahler din Pressburg (30 ex.), Simon Weber, tipograf din Pressburg, sibian de origine (10 ex.), Ignaz Anton Strohmayer (10 ex.), și Michael Weingad (10 ex.), ambii din Pesta. Numărul ridicat de exemplare prenumerate de aceștia (80) asigura, în condițiile vînzării lor, o difuzare intensă în străinătate. O singură prenumerație depășește frontierele imperiului, aparținînd și aceasta unui sas, Stephan Connerth, student la Göttingen. Tirajul de prenumerație — 254 de volume pentru volumul al doilea¹³ — corespunde spațiului de difuzare și se situează la nivelul epocii. Spațiul de existență a revistei este atît prin informație cît și prin colaboratori și public în primul rînd Pămîntul crăiesc. Potrivit naturii informației și spațiului căruia în principal îi este destinată, gradul de difuzare este cel normal, adică răspunde nevoilor de informare ale unei elite intelectuale, un segment mic al societății și nicidecum nu trebuie să pretindem la sfîrșitul veacului al XVIII-lea influențe de amploare sociologică asupra unei opinii publice aflate aici într-un proces accelerat de constituire. În secundar, revista era destinată cunoașterii străinătății într-un moment în care Apusul își reconsideră și redimensionează conceptele de Europa și civilizație europeană, cuprinzînd într-o măsură din ce în ce mai mare și cu sporit interes spațiul sud-est european. Se poate presupune că la început numărul prenumeraților l-a mulțumit pe editor, sperîndu-se chiar o creștere. Succesul primului număr l-a entuziasmat chiar pe Hochmeister din moment ce se precizează anunțul apărut cu cîtva timp înainte, privitor la intenția de a se edita o a doua revistă, „Siebenbürgische Provinzialblätter“. Menționăm că Hochmeister a comercializat în librăriile sale și extrase ale celor mai însemnate contribuții, modalitate uzuală în comerțul de carte al epocii.

3. *Redacția și colaboratorii.* Ideea unei „societăți a științelor“ după modelul celor occidentale, în special al celor germane, și a unei publicații care să popularizeze rezultatele cercetărilor, s-a conturat în preajma anului 1790 în cercurile brukenthaliene¹⁴. Realizarea

¹³ Un prenumerațor cerea 3 volume, iar la 24 volume nu se indică numele prenumeraților, menționîndu-se cifra globală.

¹⁴ H. Zimmermann, *Bemerkungen zur Geschichte des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, în vol. *Studien zur Geschichtsschreibung im 19. und 20. Jahrhundert*, Graz-Köln, 1967, p. 27 (= *Siebenbürgisches Archiv*, vol. VI).

momentului este cea a unei reviste, ideea unei „asociații“, „societăți“ sau „institut“ eșuând, chiar dacă proiecte temeinice și generoase încercări nu lipsesc. Probabil că din anul 1790 datează proiectul lui Johann Filtsch, redactorul coordonator al lui „Siebenbürgische Quartalschrift“, intitulat „Gânduri cu privire la stabilirea unui regulament pentru Societatea noastră prietenească“¹⁵. Un alt proiect al aceluiași J. Filtsch, revăzut de Brukenenthal, a fost avansat în 1792. Redactori și colaboratori de frunte ai revistei (J. Filtsch, Joseph Karl Eder, Johann Binder) erau membri corespondenți ai cunoscutei Societății științifice regale a Marii Britanii din Göttingen, unii dintre ei fiind foști studenți ai universității „Georgia Augusta“. Fără a-și corela activitatea redacțională cu cele două asociații transilvănene existente, „Societas philohistorum Transylvaniae“ și „Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság“ („Societatea pentru cultivarea limbii maghiare din Transilvania“), ai cărei membri erau cei mai de seamă colaboratori, revista a popularizat activitatea acestora.

Redactorul responsabil al revistei a fost J. Filtsch. Om cu deosebite calități organizatorice, Filtsch a fost student al universităților din Göttingen și Erlangen. Până în anul 1791 a activat ca predicator la Sibiu. Realizările sale culturale de seamă sînt: aportul hotărîtor la redactarea revistelor „Siebenbürgische Quartalschrift“ și „Siebenbürgische Provinzialblätter“, continuatoarea primei reviste în perioada 1805—1824, editarea lucrării lui G. J. Hanner, „*De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum*“, vol. III, Sibiu, 1798, și medicrea operei schlözeriene privitoare la istoria sașilor, „*Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*“, vol. I—III, Göttingen, 1795—1797. Nu a scris nimic deosebit, dar a creat o operă culturală deschizătoare de noi drumuri. Bogata lui corespondență stă mărturie pentru munca neobosită de a convinge intelectualii sași și străini să colaboreze la „Siebenbürgische Quartalschrift“. La primul volum a fost ajutat de Michael Lebrecht și Daniel Georg Neugeboren în elaborarea părții de istorie, și de Joseph Raditschnig von Lerchenfeld, fost profesor la școala normală catolică din Sibiu, iar din anul 1786 inspector general al școlilor normale din principat, la prelucrarea materialului de științe naturale. J. Lerchenfeld era considerat pe bună dreptate o autoritate a studiilor botanice, fiind membru al Societății mineralogice ducale din Jena. La problemele de tehnică editorială și tipografică de real ajutor i-a fost prusianul Samuel Mohr, contabil al tipografiei hochmeisteriene. În anul 1791 J. Filtsch a fost ales preot la Cisnădie, iar în 1797 la Gîrbova. Depărtarea de Sibiu i-a creat dificultăți, dar a beneficiat de colaborarea lui D. G. Neugeboren, J. K. Eder, pe atunci directorul școlii normale catolice, și a lui J. Binder, viitor prorector al gimnaziului luteran din Sibiu¹⁶.

Străinii nu absentează, dar aportul lor la activitatea redacțională și contribuțiile din partea lor sînt de mică însemnătate. Contribuții din partea maghiară lipsesc, la fel și cele românești fiind pentru momentul istoric dat o dorință prematură. O privire asupra statutului socio-profesional al celor 25 de colaboratori confirmă statistica prenumerațiilor: majoritatea sînt clerici, urmați de medici și farmaciști, magistrați, profesori și învățători. Pentru redactori și colaboratori nu se pune însă problema profesionalizării. Toți erau oameni care își făuriseră o independență materială. Cu toții erau cultivați, puțini însă adevărați oameni de cultură. Acești intelectuali se văd din ce în ce mai constrînși să participe la evenimentele zilei, puțința sustragerii li se îngustează. Ei constată că sînt angajați în istorie, prin teoria contractualistă și reformele iosefine simțind că sînt sau că ar trebui să fie printre făuritorii ei.

¹⁵ C. Göllner, H. Stănescu, *Aufklärung. Schrifttum der Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben*, Bukarest, 1974, p. 245—248.

¹⁶ G. A. Schuller, *Johann Filtsch (1753—1836). Ein sächsisches Pfarrerleben*, Hermannstadt, 1912, p. 75—76.

4. *Programul revistei. Problematika culturologică și politico-ideologică.* Cîteva articole cu caracter programatic dezbat problematica culturologică și politico-ideologică a momentului. D. G. Neugeboren semnează în introducerea primului număr un articol-program semnificativ intitulat „Despre situația și obstacolele scrisului în Transilvania”¹⁷.

Neugeboren își pune legitim întrebarea privind cauzele inerției intelectuale și literare în Transilvania: „de ce ideea unei reviste nu a fost pînă acum realizată” și „de ce oamenii de litere apar atît de rar la noi”. Se deplînge numărul încă redus al scrierilor care ar merita să constituie patrimoniul „literaturii naționale” (*Nationalliteratur*), cuprinzînd totalitatea operelor care „se caracterizează prin consistență ideatică și erudiție”¹⁸. Deși conceptul de literatură la care recurge Neugeboren este încă cel umanist, prin atributul de național el dobindește o semnificație în consens cu gîndirea epocii. Literatura cuprinde întreaga sferă a erudiției, identificîndu-se cu cultura scrisă, principalul suport al vieții intelectuale ce reunește domenii de studiu și cercetare din discipline multiple, ansamblul producției spirituale obiectivate prin cuvîntul scris sau tipărit. Cultura este însă evaluată în sens național, valorile promovate sînt cele naționale. Aceasta indică evoluția conceptului spre o accepțiune nouă, impusă în cultura germană de Lessing, Herder și Goethe. În înțelegerea sa, Neugeboren conturează deci prin conceptul de literatură națională implicit și pe cel de cultură națională. Privirea sa se îndreaptă spre realizările franceze, italiene, engleze și germane, puternic contrastante față de ceea ce oferea cultura națională, care încă „duce lipsa unui Hume”. Constituirea literaturii naționale nu este concepută rigid, în sensul unei creații și contribuții de absolută originalitate la cultură. Depășind conștiința regională, națională, autorul articolului-program recunoaște decalajul de cultură și civilizație față de Europa occidentală. Aprecierea sa ar părea chiar sceptică atunci cînd afirmă că „sașii nu puteau realiza mai mult decît au receptat din Germania”¹⁹. Neproclamarea necesității stabilizării unor forme culturale proprii ca unică direcție de evoluție și progres nu se identifică și nu se reduce la ideea cosmopolitismului cultural, ci Neugeboren fixează funcția culturală a națiunii prin apelul la centrele de prestigiu europene. Procesul de elaborare a culturii proprii nu este izolat, introducerea ideilor occidentale însemnînd un aport la promovarea culturii naționale săsești, care prin limbă și elemente de civilizație și cultură se atașa ariei de cultură germană. Spiritul național săsesc (*Nationalgeist*), „hrănit de constituția confesională și politică săsească”, are menirea de a consolida spiritul patriotic (*Vaterlandsgeist*)²⁰. Conceptul de patriotism nu se suprapune conceptului de națiune, dar ambele se află într-o evoluție accelerată și convergentă. Patriotism înseamnă încă dragoste de patrie — patria care cuprinde și propria națiune —, impunînd obligații spre binele obștesc. Patriotismul nu este legat numai de propria patrie și de propriul popor, ci, prin binecuvîntarea influențelor, leagă popoarele între ele. Prin patriotism nu se înțelege o stare afectivă abstractă, contemplativă, ci un spirit înălțător, militant, îmboldind comunitatea spre acțiune, iar individul spre strădaniile personale. Pe plan transilvănean această înțelegere a patriotismului se restrîngea doar la domeniul culturii, neextinzîndu-se și asupra acțiunii politice. Esența legitimistă, conservativă a patriotismului săsesc respingea înnoirile social-politice.

Precizînd premisele esențiale ale unei activități spirituale rodnice — erudiția și știința — articolul-program indică atît cauzele cît și remediile indispensabile unei regenerări a *National-*

¹⁷ D. G. Neugeboren, *Über die Lage und Hindernisse der Schriftstellerei in Siebenbürgen*, în *SQu*, I, 1790, nr. 1, p. 1—27; v. și C. Göllner, H. Stănescu, *op. cit.*, p. 287—299. Despre D. G. Neugeboren v. H. Neugeboren, *Daniel Neugeboren. Ein Lebens- und Charakterbild*, în *Archiv*, XV, nr. 2, 1879, p. 296—393.

¹⁸ D. G. Neugeboren, *op. cit.*, p. 2.

¹⁹ *Idem*, p. 11.

²⁰ *Idem*, p. 13 și 27.

geist-ului. Cauzele principale sînt: lipsa instituțiilor de învățămînt superior, nu se asigură condiții optime de cercetare, comerțul cu cartea este defectuos, se resimte absența unui public, consumator al producției literare. De aici și remediile: crearea de școli superioare, măsuri care să asigure motivația materială a scrisului, realizarea unui comerț susținut al cărții. Este criticat sistemul școlar și se proclamă necesitatea revizuirii planurilor de învățămînt²¹. Se pledează pentru folosirea mai intensă a limbii naționale în locul latinei: „În Germania Thomasius și Wolff au demonstrat că poți fi erudit și fără latină”²². Neugeboren este conștient de limitele obiective ale activității de moment, scopul revistei nefiind altul decît acela de a „hrăni și întări spiritul patriotic”²³.

În articolul-program Neugeboren fixează statutul ontologic al creației printr-o conștiință valorizantă, căci *Nationalliteratur* este menită să semnaleze atît realitatea, cît și necesitatea prezenței sale. Este o pagină însemnată de problematică culturologică, o sinteză a crezului iluminist sășesc, un început de elaborare sistematică a orientării culturale naționale vizînd instituirea unei politici culturale. Afirmarea și cultivarea virtuților intelectuale presupune eforturi dinspre individ, atingînd universul lăuntric al omului, dar înainte de orice străduințe la nivel social, înmulțirea faptelor de cultură, receptivitate față de nevoile sociale. Se constituie astfel prin articolul-program o problematică culturală, se conturează un ideal și un model cultural în jurul căruia se inițiază o fertilă discuție prin precizarea raporturilor dintre centrele de influență și zonele de recepție.

Ideile cu privire la carențele activității intelectuale cuprinse în articolul-program apar în mai multe alte scrieri. Se revine aproape obsesiv asupra lor, semn al conștientizării unei situații și al unor imperative. Le enunță J. K. Eder într-o recenzie elogiînd activitatea protectorului său, episcopul Batthyány I., contribuția sa materială la progresul literelor²⁴. Același Eder se pronunță, în recenzia lucrării lui M. Schwartner, „Statistik des Königreichs Ungarn”, Pesta, 1798, pentru ridicarea barierelor vamale spre a favoriza dezvoltarea industriei, apelînd la o scrisoare a lui Iosif al II-lea în care se expune această necesitate²⁵. În aceeași recenzie se supun discuției limitele cenzurii. Statistica lui Schwartner a fost aspru cenzurată, stîlcită chiar. Eder se întrebă în ce măsură se justifică următoarea reflecție a Cardinalului de Retz: „Există un vâl care trebuie să acopere întotdeauna tot ceea ce se poate spune și tot ceea ce se poate crede despre dreptul popoarelor și despre acela al principilor și care nu se înțelege niciodată astfel împreună, ci în tăcere”²⁶. Concluzia, vizînd înăsprirea cenzurii după anul 1791, se împotrivesc unei ingerințe prea puternice care îl rănește pe cititor, agîtîndu-i conștiința împotriva guvernării.

Recenzia scrierii lui M. Lebrecht, „Despre caracterul național al națiunilor din Transilvania”, Viena, 1792, reproduce un citat în care se afirmă că „erudiții sași ar scrie mai mult decît oricînd și decît în prezent dacă ar ieși mai bine la socoteală”²⁷.

Articolul „Gînduri despre situația actuală a erudiției la națiunea săsească în Transilvania cu unele propuneri de îmbunătățire” se referă la unele aspecte ale instituționalizării culturii. Pornind de la ideea că știința și cultura națională deschid oamenilor un izvor fundamental al bunăstării, argumentată printr-o antiteză trecut-prezent, autorul insistă asupra

²¹ *Idem*, p. 13—19.

²² *Idem*, p. 13.

²³ *Idem*, p. 27.

²⁴ *SQu*, III, 1793, nr. 1, p. 57.

²⁵ *SQu*, IV, 1794, nr. 4, p. 355.

²⁶ *Idem*, p. 356.

²⁷ *Über den Nationalcharakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen*, în *SQu*, IV, 1794, nr. 3, p. 247—263.

unor probleme ale învățămîntului: slaba retribuție a slujitorilor învățămîntului, lipsa învățătorilor pregătiți, nepotismul în promovare, insuficiența bibliotecilor publice²⁸.

Ătitudinea politico-ideologică este exprimată în două articole prilejuite de *Revocatio ordinationis*, moartea lui Iosif al II-lea și încoronarea lui Leopold al II-lea. Primul articol are un titlu ce contrastează cu conținutul său: „Iosif al II-lea — restauratorul patriei“. Dispozițiile testamentare privitoare la Transilvania sînt interpretate în sensul unei măsuri de înțeleaptă guvernare, contribuind la renașterea *Nationalgeist*-ului. Prin ele împăratul este într-adevăr restaurator. Iată însă ce se afirmă despre reformismul său: deși bazate pe o gîndire strălucitoare, avînd ca scop „unitatea imperiului și binele patriei“, reformele au rezultat din iluzia deșartă că ar putea șterge „caracteristicile spiritului național“²⁹. Împăratul a sfărîmat contractul social, iar revocarea este un act politic cu atît mai însemnat cu cît contribuie la acel progres, care în Franța este obținut prin violență, iar în Austria prin armonie socială. Imaginea monarhiei restaurate este contrapusă unei Franțe frămîntate și agitate, aflată în plină revoluție: Franța prezentă, în care „tronul regelui pe ruinele unui popor își implică țara într-un devastator război“³⁰, este alăturată chipului falnic al Austriei Felix; căutîndu-și propășirea sub sceptrul unui împărat înțelept.

Revoluția franceză este privită cu ochiul unui observator atent, temător, aflat totuși la depărtare. Informații sînt oferite doar în primele două numere, pentru ca în următoarele, datorită cenzurii, să lipsească orice referire. Se atenționează asupra tumultului spiritelor, a intensei dezbateri ideologice în jurul noii constituții, remarcîndu-se faptul că evenimentele politice au determinat și marcat profund demografia literară. În acest context „Scienza della legislazione“ de G. Filangieri, cunoscută în traducere germană, este o apariție ce nu putea trece neobservată. Opera discipolului lui Montesquieu — autorul recenziei însuși o situează în linia lui „Ésprit des lois“ — și Vico, pledînd pentru o reformă a dreptului medieval, devenise deosebit de actuală în condițiile unei Franțe revoluționare și într-o Austrie temătoare de spectrul revoluției³¹. Sînt prezentate în ideea lor fundamentală cîteva scrieri franceze și germane despre mersul revoluției, căderea Bastiliei, istoria instituțiilor politice franceze, broșuri politice de actualitate³².

Cel de al doilea articol reproduce cuvîntarea lui J. Lerchenfeld la întrunirea lojei masonice de la Sibiu, „Speranțele noastre sau Peter Leopold“. După un amplu elogiu al realizărilor de seamă ale fostului duce al Toscanei în domeniile economiei și educației, a generozității și filantropismului său, Lerchenfeld se referă la principiile guvernării de stat. Argumentația sa se clădește pe principiile contractului social aplicate la condițiile dreptului pozitiv transilvănean: orice guvernare monarhică se desfășoară printr-un contract cu poporul, legitate de neînlăturat. Citîndu-l pe Charles Mercier Dupaty („Lettres sur l'Italie en 1785“), se postulează că o „constituție bună trebuie să se întemeieze, la fel ca și o bună teorie a naturii, pe experiență“³³. Omul este o creație a mediului și a educației. Mediul, educația și constituțiile nu sînt aceleași pretutindeni, astfel că mijloacele guvernării trebuie să fie diferențiate, conducîndu-se după cunoașterea empirică a caracterului național al

²⁸ *Gedanken über den jetzigen Zustand der Gelehrsamkeit in der Sächsischen Nation in Siebenbürgen sommit einigen Vorschlägen zur Verbesserung*, în *SQu*, I, 1790, nr. 2, p. 129—139.

²⁹ *Joseph II — der Wiederhersteller des Vaterlandes*, în *SQu*, I, 1790, nr. 2, p. 135 și 137.

³⁰ *Idem*, p. 138.

³¹ [D. G. Neugeboren], *Übersicht der neuesten Literatur*, în *SQu*, I, 1790, nr. 1, p. 102.

³² *Idem*, p. 234—235.

³³ J. Lerchenfeld, *Unsere Erwartungen oder Peter Leopold*, în *SQu*, I, 1790, nr. 2, p. 157.

popoarelor. Este un ecou al ideilor fiziocraților francezi Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière și mai ales Dupaty, deosebit de ascultați la Viena încă din timpul lui Iosif al II-lea, care au dezvoltat ideea lui Montesquieu cu privire la sistemele de guvernare adaptate mediului și climatului. Lerchenfeld îl investeste pe Leopold cu dreptul de a interveni în mersul societății prin efectuarea unor vaste reforme, asociază deci personalitatea despotului luminat la teoria progresului. Societatea se conduce după legi proprii, iar împăratul — conducător de popoare — uzînd de rațiune, poate pași pe drumul progresului, intervenind în evoluție și modelînd-o conform filosofiei. Contractul monarh-popor conferă primei părți o putere absolută, cenzurată doar la nivelul conștiinței fiecărui individ în parte: „puterea principelui nu se întinde și asupra conștiințelor noastre”³⁴. Iată un avertisment pentru omul care „a vrut să transplanteze Enciclopedia în Toscana”³⁵, asupra pericolului de uniformizare și de unificare a structurilor diverse din imperiu, cărora li se opun entitățile constituțional-juridice, particularitățile naționale. Speranțele sînt într-o întărire a restituțiilor, veritabil *habeas corpus* pentru cele trei „națiuni constituționale” transilvănene.

Politica lui Leopold al II-lea nu prilejuiește nici o altă luare de atitudine, la fel și cea a urmașului său. Lucrările dietei de restituire de la Cluj sînt redată fără spirit polemic, lipsesc uneori chiar inofensivele comentarii explicative alăturate de obicei informației, pentru a nu crea neplăceri redacției. Se reproduce noul jurămint de credință, subliniindu-se acele pasaje care se referă la menținerea nealterată a constituției transilvănene³⁶.

5. *Conținutul revistei. Istoria. Științele naturale. Recenzii. Problematika românească.* Tematica revistei respectă în linii generale intențiile programatice. Primul număr enunța că orice contribuții sînt binevenite exceptînd poeziile. Se vor publica date statistice de interes general sau local, relatări despre descoperiri istorico-arheologice sau de alt ordin, prezentări de monumente de artă și instituții. Revista nu-și găsisese încă o individualitate certă. Contribuțiile cele mai de seamă și mai numeroase se axează pe două domenii: istoria și științele naturale.

Istoria. Studiile și articolele de istorie sînt în număr de 48 și constituie două treimi din numărul total al contribuțiilor, aceeași proporție constatîndu-se și în ceea ce privește spațiul tipografic (totalul paginajului celor 7 volume depășește 2800 p.). Chiar și aspectul cantitativ ne arată că istoriografia constituia expresia esențială a structurii mentale, într-un moment de adînci convulsii sociale-politice. Cercetarea istoriei nu era un scop în sine, cărturăresc, ci un puternic instrument de educație a națiunii și de instruire generală a spiritului uman. Istoria este în concepția lui D. G. Neugeboren o *magistra vitae* a națiunii și o îndeletnicire a omului rațional³⁷. Istoricul nu mai este eruditul pasiv, ci om al societății, puternic angajat, un patriot animînd scrisul istoric. Acest principiu este anunțat imperativ în articolul-program: „...istoricii să predice posterității virtutea națională și fericirea națională”³⁸. Afirmarea caracterului angajat, partinic al activității istoricului constituie un element novator. Cîtă similitudine între expresia lui Neugeboren și imperativul herderian al angajării, „fii un predicator al virtuții epocii tale”³⁹.

Conținutul scrierilor de istorie publicate de revistă indică o disociere categorică între teoria și practica istoriografică. Se constată — cu rare excepții — un divorț între intențiile programatice, modelul ales și realizări.

³⁴ *Idem*, p. 161.

³⁵ *Idem*, p. 167.

³⁶ D[aniel] H[ager], *Vaterländische Anzeigen. Politik. Neues Eidesformel für Huldigung des Monarchen*, în *SQu*, III, 1793, nr. 3, p. 276—278.

³⁷ D. G. Neugeboren, *op. cit.*, nr. 2, p. 226.

³⁸ *Idem*, *Über die Lage und Hindernisse...*, p. 18.

³⁹ J. G. Herder, *Journal meiner Reise im Jahr 1769*, Leipzig, 1972, p. 25.

Tipul de istorie reclamat este cel al unei „istorii pragmatice“. În articolul-program se avansează necesitatea „unei prelucrări pragmatice a istoriei noastre“⁴⁰. *Societas philohistorum Transylvaniae* își propune de asemenea o „istorie pragmatică a țării“, editarea cronicarilor subordonându-se acestei finalități⁴¹. Pentru Neugeboren „cea mai de seamă și serioasă conversație pentru bărbați este istoria; dar nu aceea critică micrologică care scormonește în denumiri și ani, cu atât mai mult însă prezentarea vie și realistă a oamenilor, a gândurilor și faptelor lor, a influenței lor asupra formării naționale, a binelui poporului și a marilor revoluții“⁴². Se aduce în atenția celor preocupați în cercetări istorice un nou concept de istorie, respingându-se metoda analitică, critica exclusiv erudită, savantă. Noul concept este cel schlözerian, corespunzând principiilor acreditate în „Vorstellung der Universalhistorie“, lucrare de circulație și referință în acel timp. Schlözer pleda pentru o „ordonare a realității factice supusă scopului“ și pentru reconsiderarea problemei cronologiei, în sensul de a nu deveni robul acesteia⁴³. În recenzia lui Herder a lucrării lui Schlözer despre istoria sașilor, noul tip de istorie este reafirmat alături de respingerea apriorismului kantian: „Adevărata filosofie a istoriei nu este a crea mental *a priori* sau a face istoria, ci a prezenta și ordona fapte“⁴⁴.

Afirmarea necesității unei reorientări a scrisului istoric semnifică o conștientizare a valorii distincte a istoriografiei epocii. Dar în timp ce istoriografia occidentală a veacului a intrat ferm în constelația unei concepții și metode realmente noi, studiile de istorie apărute în revista sibiană se îndreaptă spre coordonate similare doar prin câteva semnificative reflecții în recenzii și introduceri. Disocierea dintre teoria istoriografică mai evoluată și practica istoriografică este, se pare, o constantă a timpurilor în care se conturează salturi calitative în evoluția istoriografiei. Istoricii sași rămân încă atașați vechilor canoane. Cercetarea este empirică, rațiunea domină dar *esprit*-ul lipsește. Ei se mulțumesc de cele mai multe ori cu consemnarea faptelor, nefiind oamenii ideii aidoma confrăților lor apuseni. Istoria a rămas în mare măsură o disciplină, dar ea devine de acum înainte din ce în ce mai mult un mod de a cunoaște și interpreta lumea. Deocamdată însă, filosofia istoriei propusă de veac n-a reușit să străpungă bariera solidă ridicată de tradiție. Neugeboren, conștient de faptul că realizările istoriografiei savante autohtone nu îngăduie generalizări temeinice, justifică în articolul-program tipul de „istorie pragmatică“ și raportul informație-interpretare astfel: „Oricât de neînsemnate ar părea unui cap filosofic străduințele cercetătorilor critici, trebuie totuși ca acestea să-și păstreze indiscutabila valoare ca indispensabile lucrări pregătitoare. Numai că nu trebuie să le conferim o glorie forțată la care nu le putem îndreptăți. Meritul soldaților rămâne întotdeauna diferit de cel al gloriosului conducător de oaste“⁴⁵.

Metodologia ca și concepția reală a scrierilor din revistă recomandă în majoritatea cazurilor cuceririle anterioare ale istoriografiei sășesti, cele ale epocii barocului, constituind o punte de trecere de la istoriografia savantă germană la istoriografia *Aufklärung*-ului. Apelul în primul rînd programatic la autoritățile istoriografiei iluministe, în realizările cărora se întrevede noutatea concepțională și metodologică, adaugă vechilor valori elemente noi. Noul model de savant și noul tip de istorie sînt decise de Hume, menționat în articolul-program, Gibbon, istoric care posedă „grația discursului“, devenind „model pentru posteritate“

⁴⁰ D. G. Neugeboren, *op. cit.*, p. 15.

⁴¹ *SQu*, VI, 1798, nr. 3, p. 280.

⁴² [D. G. Neugeboren], *Übersicht der neuesten Literatur*, în *SQu*, I, nr. 2, p. 256.

⁴³ A. L. Schlözer, *Vorstellung der Universalhistorie*, Göttingen, 1775, p. 240.

⁴⁴ *Schlözers Geschichte rezensiert von Vicepräsidenten Herder in Weimar*, în *SQu*, VII, 1801, nr. 1, p. 70.

⁴⁵ D. G. Neugeboren, *Über die Lage und Hindernisse...*, p. 2.

deoarece „toate opiniile judecătorilor gustului sînt de partea lui“⁴⁶ (despre „Istoria declinului și decăderii Imperiului roman“), Johannes Müller a cărui „Geschichte der Schweizerischen Eidgenossenschaft“, Leipzig, 1788, este o „capodoperă de spirit inimitabil“⁴⁷, Schiller și Schröck. Pentru M. Lebrecht care în „Viața lui Ioan Corvin“ îl citează pe D. Cantemir cu privire la istoria otomană⁴⁸, genul istorico-biografic beneficiază de două modele-ideal inegalabile: Plutarh și Robinson⁴⁹. Potrivit propriei mărturisiri lucrarea se înscrie în genul acelor *éloges historiques* ale istoricilor francezi contemporani⁵⁰.

Audiența cea mai largă se acordă școlii istorice de la Göttingen. Revistele de istorie recomandate sînt „Staatsanzeiger“ a lui Schlözer și „Göttingisches historisches Magazin“ de Meiner și Spittler. J. Ch. Gatterer, întemeietorul „Academiei istorice“, este model pentru cercetările de geografie politică și statistică. J. K. Eder citează în recenziile sale pe Schlözer și Gatterer, dar referințele îi cuprind și pe A. Muratori și P. Bayle. Referința politico-ideologică se întemeiază pe Pitt, Mirabeau și Cardinalul de Retz.

Studiile și articolele publicate de revistă continuă în general tematica perioadei anterioare, a istoriografiei baroce târzii. Istoria nu se prezintă ca un domeniu individualizat al activității literare, fiind puternic pătrunsă de enciclopedism. Din cele 48 de studii și articole de istorie, 21 sînt de istorie instituțional-juridică și politică. Informația și interpretarea caută o justificare și o explicație rațională a tuturor instituțiilor naționale. Încă privilegiile și constituția erau esența unificatoare a națiunii, la acestea alăturîndu-se de acum treptat și limba. Se discută începuturile istoriei sașilor, *Andreanum*, originile și evoluția unor instituții locale, orășenești și ale Universității săsești, probleme de cronologie, diplomatică, heraldică și numismatică. Aceeași cultivare a științelor auxiliare ale istoriei pe care o întîlnim la Hofinstitute de la Viena, în alte istoriografii naționale din imperiu, la universitățile germane, Göttingen întemeindu-și recunoașterea și aportul la progresul științelor istorice în principal pe aceste realizări. Multe studii cuprind o documentare limitată spațial la localitatea de reședință a autorilor și împrejurimile acesteia. Istoria locală constituia o parte însemnată a activităților intelectuale, fiind cultivată cu grijă și zel. Ea se sprijină pe fapte precise, exactitatea informației fiind și în funcție de spațiul istoric redus supus cunoașterii. De importanță deosebită este publicarea cronicilor medievale, a analisticii timpurii, remarcîndu-se contribuțiile lui Johann Michael Ballmann, profesor gimnazial la Mediaș, la studiul începuturilor istoriografiei săsești. Se bucură de apreciere și cronicile contemporane, însemnările zilnice ale veacului premergător, apropiindu-se de genul memorialistic, căruia în optica timpului i se integrează.

Sub raport metodologic, marea cucerire a epocii imediat anterioare, menită a reorienta studiul începuturilor istoriei săsești, a fost inițierea cercetărilor rigurose științifice de filologie istorică prin Martin Felmer și Johann Seivert. Continuînd studiile lui Seivert, J. Binder, absolut al Göttingen-ului unde a avut ca profesor pe filologul și istoricul Ch. G. Heyne cu care se afla în corespondență și pe A. Heeren, a colaborat la „Siebenbürgische Quartalschrift“ cu studiul „Despre limba sașilor din Transilvania“⁵¹. Etnografia este și ea atrasă înspre sfera explicației istorice, tinzînd însă în același timp a se constitui într-o știință autonomă. Un arti-

⁴⁶ Idem, *Übersicht der neuesten Literatur*, p. 226.

⁴⁷ Idem, p. 227.

⁴⁸ [M. Lebrecht], *Leben Johann Corvins*, în *SQu*, I, 1790, nr. 1. p. 39 și 44.

⁴⁹ Idem, p. 28.

⁵⁰ Idem, p. 29.

⁵¹ J. Binder, *Über die Sprache der Sachsen in Siebenbürgen*, în *SQu*, III, 1793, nr. 3, p. 265—267; nr. 4, p. 357—368.

col. semnat de Martin Schech tratează despre „Unele obiceiuri principale ale națiunii căsești“⁵².

Articolele de istorie veche indică un efort notabil în direcția reconsiderării metodologice și reevaluării ideologice a studiului antichității, care urma să fie cercetată mai critic, dar și mai îndrăzneț⁵³.

J. Filtsch a publicat masiv din moștenirea literar-istorică a lui J. Seivert (1735—1784). Cele peste cinci sute de pagini cuprind studii de istorie politică și constituțional-juridică, dar mai ales de *historia scholastica*, gen proliferat de istoriografia barocă, axat pe cercetări asupra istoriei culturale, abordată în manieră bio-bibliografică, lexicografică. Publicarea pe spații largi a unor lucrări postume — în cazul lui Seivert mai mult decât un volum și aproape jumătate din paginația lucrărilor de istorie din revistă — nu se explică numai prin valoarea lor, ci și prin insuficiența cercetărilor recente, a materialului nou.

Andreas Thorwächter, în timp ce era preot la Cluj, a cercetat probleme ale istoriei unitarienilor. În „Siebenbürgische Quartalschrift“ a publicat două studii⁵⁴, dintre care cel despre tiparnițele unitariene se înscrie într-o problematică actuală pe plan european. În spațiul mai apropiat ex-iezuitul Michael Denis inițiasă o cercetare fructuoasă asupra cărții renașcentiste vieneze⁵⁵.

Recenziilor și prezentărilor lucrărilor de istorie referitoare la polemica suplicantă li se acordă un spațiu larg. Sînt în număr mare (12), pretutindeni însă se menține un ton măsurat, în limitele controverselor de ținută științifică.

Revista a oferit cadrul optim publicării cercetărilor de istorie, intelectualii colaboratori nefiind constrînși să apeleze în exclusivitate la puținele reviste din afara Transilvaniei⁵⁶. Dimpotrivă, existența unei publicații proprii de specialitate a sporit interesul și pentru colaborarea la revistele străine din imperiu.

Științele naturale. Științele naturale sînt reprezentate prin 22 de studii și articole aparținînd următoarelor domenii: medicină și igienă, medicină veterinară și istoria medicinei (13), farmaceutică (2), geografie descriptivă și statistică, geologie, mineralogie, hidrologie și botanică (7). Unele numere cuprind aproape în exclusivitate studii de științe naturale, intenționîndu-se probabil redactarea unor numere unitare sub aspect tematic în ce privește cele două domenii principale (istoria și științele naturale), numai că insuficiența materialelor rareori o permitea. Se tratează despre epidemii de ciumă și variolă, epizootii, analize chimice ale apelor minerale, sînt descrise formațiuni geologice și peșteri. De importanță deosebită ca izvor istoric sînt statisticile observațiilor meteorologice, statistici cu privire la natalitate, mortalitate și răspîndirea unor boli și epidemii. Sînt contribuții care urmăresc scopul practic al popularizării, alte scrieri se adresează însă specialiștilor. Limbajul popularizator are uneori o nuanță sentimentalistă, în special în cazul descrierilor.

Două articole semnate de personalități de prestigiu ale vieții medicale se referă la probleme de medicină și igienă socială, subliniind unele priorități ale politicii de ocrotire socială.

⁵² M[artin] G[eorg] S[chech], *Beschreibung einiger der vorzüglichsten Gebräuche der Sächsischen Nation in Siebenbürgen*, în *SQu*, III, 1793, nr. 1, p. 29—56.

⁵³ J. Wolf, *Imaginea antichității în „Siebenbürgische Quartalschrift“ (1790—1801) și „Siebenbürgische Provinzialblätter“ (1805—1824)*, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 425—429.

⁵⁴ A. Thorwächter, *Von den alten Buchdruckereien der sozinischen Glaubensverwandten oder sogenannten Unitarier in Siebenbürgen*, în *SQu*, IV, 1795, nr. 3, p. 264—283; idem, *Kirchen- und Schul-Staat der Unitarier in Siebenbürgen*, în *SQu*, V, 1797, nr. 1, p. 1—24.

⁵⁵ M. Denis, *Wiens Buchdruckergeschichte von Anbeginn bis 1560*, Wien, 1782; idem, *Nachtrag zur Buchdruckergeschichte Wiens*, Wien, 1793.

⁵⁶ În 1790 la răsărit de Viena ființau 5 publicații periodice de limbă germană; v. H. Réz., *op. cit.*, p. 130.

Andreas Wolff scrie „Despre unele însemnate dificultăți sanitare: menținerea sănătății publice în Transilvania și în special în districtul Sibiului”⁵⁷, iar medicul brașovean Martin Lange propune un „Plan privind îmbunătățirea instituției surorilor de caritate în districtul Țării Birsei”⁵⁸.

Recenziile. Sînt recenzate 51 de lucrări (27 scrise în limba germană, 11 în latină, 8 în maghiară și 5 în română) tipărite pe întregul cuprins al imperiului, prioritate avînd cele transilvănene și îndeosebi cele sibiene și ale editurii Hochmeister. Ne întîmpină o adevărată bibliotecă a secolului: lucrări de istorie, drept și jurisprudență, teologie și religie, științe și metafizică, beletristică și retorică, literatură de popularizare (almanahuri și calendare), carte didactică.

Din păcate rubrica „Privire asupra literaturii celei mai recente” semnată de D. G. Neugeboren, urmărind prezentarea unei panorame a vieții spirituale apusene, a fost abandonată în urma înăsprirea cenzurii. Ceea ce a publicat Neugeboren în primele două numere ale anului 1790 este însă de excepțională semnificație, oferind în cîteva cazuri posibilitatea alternării perspectivei național — european, pătrunderea relației săsesc-german și a problemei mediației valorilor engleze și franceze prin cultura germană. Neugeboren este receptiv la valorile cele mai solide ale momentului: Goethe, Schiller, Bürger, Richardson, Fielding. Un rol deosebit în cunoașterea traducerilor din literatura engleză a revenit publicației „Britische Bibliothek” din Leipzig, cunoscută și apreciată în mediul intelectual săsesc.

Semnificative pentru receptarea vieții spirituale germane sînt prezentările ample ale dezbatărilor privitoare la raporturile dintre puterea laică și cea ecleziastică, dintre stat și biserică⁵⁹, a polemicii în jurul filosofiei kantiene⁶⁰ și a spinozismului (polemica Lessing — Jakobi — Mendelssohn)⁶¹. Sub aparența imparțialității se ascunde încrederea în noua filosofie a lui Kant. Afirmația că „în literatura filosofică cel mai important lucru este reformarea metafizicii și a tuturor disciplinelor filosofice în partea lor metafizică”⁶², depășește cadrul constatativ, fiind o recunoaștere, premisa unei judecări de valoare. Sînt prezentate luările de poziții pro-kantiene din „Jenaische Literaturzeitung” și antikantiene din „Deutsche Bibliothek”. Recunoașterea lui Neugeboren nu cuprinde nimic temerar: sistemul filosofic kantian a fost introdus în prelegerile anului 1791 ale lui F. Bouterwek chiar la Göttingen, acolo unde Meiners, Feder și Garve se dovediseră printre cei mai aprigi critici ai transcendentalismului. Pentru un gânditor iluminist Kant reprezenta o apoteoză a rațiunii umane, iar pentru un protestant era firesc ca sentimentul să apară alături de aceasta ca un component egal al vieții interioare. Puțini în acel timp au sesizat însă că filosofia kantiană este și o reală critică a rațiunii, stîrșind prin a o detrona.

Raționalismul filosofic se voia militant, pedagogic, în sensul cel mai înalt luminător, să facă omul mai bun și mai fericit. De aici preocupările insistente de pedagogie. Literatura pedagogică reconfirmă circulația în epocă a lui Locke, Rousseau, Campe. Alegerea se oprește în primul rînd asupra lucrărilor care erau compatibile sau purtau amprenta eticii protestante.

⁵⁷ A. Wolff, *Über einige erhebliche Hindernisse der Gesundheit in Siebenbürgen und besonders im Hermannstädter Bezirk*, în *SQu*, III, 1793, nr. 3, p. 208—240.

⁵⁸ [M. Lange], *Plan zur Verbesserung der Hebammenanstalten im Burzenländischen Distrikte*, în *SQu*, III, 1793, nr. 2, p. 114—119; v. și V. Bologa, *Ärzte und Gesundheitspflege bei den Siebenbürger Sachsen im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts*, în *FVL*, 7, 1964, nr. 2, p. 55—59 și U. M. Schwob, *Zur Medizingeschichte der Siebenbürger Sachsen*, în *Südostdeutsche Vierteljahrsblätter*, 18, 1969, p. 88—93.

⁵⁹ D. G. Neugeboren, *op. cit.*, p. 84—85.

⁶⁰ *Idem*, p. 94—98.

⁶¹ *Idem*, p. 98.

⁶² *Idem*, p. 94.

Din cele 39 de lucrări menționate, 34 aparțin unor autori germani, îndeosebi protestanți, 3 sînt din imperiu, iar 2 francezi.

Dorința lui Neugeboren era aceea de a orienta lectura. Modelul prezentărilor sale nu erau publicațiile germane în care recenziile dădeau nota activistă a conținutului. La el informația primează direcționînd „gusturile“: „Nu trebuie și nu pot fi recenzii în accepțiunea din »Göttingische Anzeigen«, »Jenaische Allgemeine Literaturzeitung«, »Deutsche Bibliothek« și altele. Nu vrem să elogiem scriitorii, nici să-i corectăm sau să-i osîndim. Ovațiile sau reproșurile noastre ar veni prea tîrziu. Cel mult ne vom permite să le reamintim concetățenilor noștri ce datorează adevărului și bunului gust... Cărți proaste vor fi luate în considerare numai în cazul în care pericolul necesită un avertisment“⁶³.

Din prezentările lui Neugeboren reiese o caracteristică a iluminismului săsesc: în timp ce elita politică și culturală nu se remarcă prin îndrăzneală în mișcarea spirituală proprie, ea participă la iluminismul german printr-o avangardă de încîntătoare receptivitate.

Problematica românească. Pe lângă informații referitoare la medicul oculist Ioan Piuariu-Molnar și la personalități ale vieții bisericești a românilor (necroloage, alegeri și numiri de episcopi)⁶⁴, rubrica recenziilor supune atenției sau aprecierii critice apariția unor cărți românești în tipografiile sibiene și la Iași. Caracterizate prin probitate, spirit critic și cunoașterea adîncită a realității românești, recenziile se recomandă ca locuri de interferență a culturilor română, maghiară și săsească.

Recenzentul „Calendarului iulian“ apărut la începutul anului 1797 în tipografia lui P. Barth deplînge numărul ridicat al analfabeților în rîndurile populației românești. Constatarea impune o gîndire profundă, trăgîndu-și seva din idealul educării celor asupriți, filon esențial al gîndirii iluministe și al reformelor lui Iosif al II-lea.

Cu căldură este salutată apariția „Geografiei pe limba moldovenească“ („De obște geografie...“) ieșită în august 1795 de sub teascurile tiparniței mitropolitane ieșene cu cheltuiala mitropolitului Moldovei Iacov Stamate. Recenzentul — se pare că este medicul A. Wolff⁶⁵, bun cunoscător al limbii române și al realităților românești, beneficiind de încrederea domnitorului Moruzi, a mitropolitului Iacov și a traducătorului manualului lui Buffier, episcopul Hotinului Amfilohie — a avut posibilitatea unei critici comparative a traducerii românești cu cea germană. Tirajul de 1000 de exemplare constituie pentru el un fapt îmbucurător și surprinzător, dar numărul scăzut al tipăriturilor moldovenești îl determină să-și exprime o firească îngrijorare⁶⁶. Recenziei i se alătură lista cronologică a principilor moldoveni (1352—1795) și informații despre orașele Iași și Suceava.

Considerații mai ample și mai riguroase oferă recenzia piesei „Achilles la Schiro“ de Metastasio, traducere a boierului bucureștean Iordache Slătineanu. Recenzentul se oprește asupra unor principii de ortografiere și traducere, urmate de scurte considerații privitoare la problematica traducerilor în limba română. Se recomandă opțiuni gîndite, traduceri din originale, nemediate, utilizarea unor norme gramaticale și a unei ortografii unice, îmbogățirea lexicului deficitar prin neologisme. Se încheie cu o critică sistematică a administrației fanariote, condamîndu-se dezinteresul pentru propășirea culturală a țării și exploatarea nemiloasă practică de „guvernul despot“. Viața culturală a principatelor poate fi impulsionată numai printr-o reformare instituțională, educației revenindu-i locul de frunte. O măsură care se im-

⁶³ *Idem*, p. 82—83.

⁶⁴ Vezi I. Pervain, A. Ciurdariu, A. Sasu, *Românii în periodicele germane. 1778—1840. Bibliografie*, București, 1977.

⁶⁵ Presupunerea că autorul recenziilor ar fi Ioan Molnar Piuariu nu a fost convingător argumentată, colaborarea lui la *SQu* fiind totuși posibilă; v. M. Popa, *Date noi despre Ioan Molnar Piuariu*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 24, 1975, nr. 4, p. 559—560.

⁶⁶ *SQu*, V, 1797, nr. 4, p. 385.

pune cu stringență este asigurarea libertății de deplasare în străinătate căreia i s-au ridicat obstacole, frînându-se frecventarea universităților⁶⁷.

6. *Considerații finale.* Deși nu reușește să reflecte reprezentativ realitatea epocii — ca de altfel orice produs cultural singular — „Siebenbürgische Quartalschrift“ contribuie la formarea unei imagini cuprinzătoare, în măsură să indice trăsături fundamentale ale acesteia. Condiționată de *Zeitgeist*-ul epocal și național, revista confirmă relațiile firești de interdependență care oricând se stabilesc între ideologie și cultură, între cultură și celelalte sfere ale vieții sociale. Actul cultural al apariției sale dobândește valoarea unui document social-politic, corespunzând din punct de vedere ideologic unui asalt împotriva uzurpării drepturilor—privilegiilor înscrise în constituția medievală.

Numeroase informații recomandă revista ca mijlocitor între culturile naționale transilvănene și între acestea și cultura europeană. Conjunctura istorico-politică a închis însă în bună parte perspectivele integrării trainice a culturii săsești în concretul unității culturale transilvănene.

Ca fenomen socio-cultural săsească, revista denotă o deschidere spre obște, spre antrenarea unei elite mai numeroase și angajarea ei în circuitul european al ideilor. Încercând să cumuleze obiectivele esențiale ale colectivității naționale, ea stârnește o mișcare amplă de idei, o stare de spirit mai vibrantă, mai dinamică decât înainte, modelatoare de conștiințe, înzestrând elita intelectuală săsească cu un *Nationalgeist*, ce anunță miticul *Volksgeist* herderian.

Colaboratorii, o falangă de spirite întrunind lărgimile și mărimile epocii și pe ale fiecărui individ în parte, au fost oameni conștienți că munca este condiția oricărei realizări de seamă, s-au străduit și au scris. În cuprinsul revistei capodoperele și produsele de referință nu sînt multe, planul empiric al realizărilor fiind depășit de intențiile programatice și configurația valorică reclamată ca model. Nu trebuie însă să judecăm întregul după detalii, fiind un mare merit că se scria cu bune, generoase și clare intenții.

Conținutul revistei evidențiază trecerea lentă de la stabilitate la mobilitate, de la tradițional la modern în modul de a concepe, cerceta și scrie istoria. Nu s-a făurit încă o nouă unitate între latura interpretativă și cea metodologică a cercetării, dar restructurările se limpezesc, indicînd o nouă direcție. Operă de pionierat pentru publicistica științifică transilvăneană, apariția timp de unsprezece ani a revistei „Siebenbürgische Quartalschrift“ reprezintă un act de cultură prin care s-a încercat în mod meritoriu instituționalizarea cercetării și a comunicării științifice într-un moment de expansiune a scrisului și a formelor de comunicare și informare.

I. WOLF

DIE ANFÄNGE DER KULTURELL-WISSENSCHAFTLICHEN PUBLIZISTIK IN SIEBENBÜRGEN: DIE „SIEBENBÜRGISCHE QUARTALSCHRIFT“ (1790—1801)

(Zusammenfassung)

In der Folge des Zensuredikts Josephs II. von 1781 bildete sich auch in Siebenbürgen eine bis dahin unbekannte, alle Völkerschaften umfassende literarische Öffentlichkeit heraus. Die Lockerung der bestehenden Zensurvorschriften führte zu einem sprunghaften Aufschwung der publizistischen Aktivitäten. Es wuchs auch hier die Einsicht dass „Publizität“ eine ideologische Macht ist und bewusstseinsbildend wirkt.

⁶⁷ *SQu*, VI, 1798, nr. 1, p. 80—85; v. și I. Pervain, A. Ciurdariu, A. Sasu, *op. cit.*, p. 254—255.

Die „Siebenbürgische Quartalschrift“ war das erste Gelehrtenblatt in Siebenbürgen. Sie übte eine operative Funktion aus, im Sinne der politischen Aktivierung der sächsischen Öffentlichkeit. Seine Mitarbeiter eröffneten den kulturell-publizistischen Kampf für die Beibehaltung der infragegestellten nationalen feudalständischen Vorrechte. Der politische Wert der veröffentlichten Geschichtsschriften richtet sich nach nationalen Interessen. Viel stärker als bisher war die siebenbürgisch-sächsische Geschichtsschreibung gezwungen, ihr Verhältnis zu den praktischen Bedürfnissen zu überprüfen. Es eröffnete sich ihr die Perspektive aus der Sphäre der Gelehrsamkeit in die Sphäre des politischen Handels versetzt zu werden.

In dem von D. G. Neugeboren unterzeichneten programmatischen Artikel „Über die Lage und Hindernisse der Schriftstellerei in Siebenbürgen“ — ein wahres Glaubensbekenntnis der siebenbürgisch-sächsischen Aufklärung — wird die Problematik der nationalen Kultureinrichtungen und -Politik eingehend erörtert. Die Appelle der „Siebenbürgischen Quartalschrift“ zielten auf Volksaufklärung und Nationalbildung. Das Blatt vermittelte neue Erkenntnisse auf dem Gebiet der Geschichte und Naturwissenschaften, war aktuellinformierend, scheinbar unparteilich und unaktivierend. Vor verschärften Zensurverhältnissen flüchtete sie nur dem Scheine nach in eine „Entpolitisierung“. Ihr Umlauf bezeugt dass sich auch in sächsischen Intellektuellen- und Leserkreisen zumindest ein Verständnis des neuen Funktionszusammenhanges von Kultur und Wirklichkeit angebahnt hatte. Das einbegrenzte, sich auf nationale Hauptaufgaben konzentrierte gesellschaftliche Leben hat offensichtlich auch auf die Geschichtsschreibungen jener Zeit abgefärbt. Zaghast lösten sich die Geschichtsschreibung aus den traditionellen barocken Regeln und Wertungen, um neue Anschauungen und Methoden anzustreben. Das Erscheinen eines akademischen Gelehrtenblattes ist auch als Versuch zu werten, entsprechende und stabile Organisationsformen für die Geschichtsforschung zu schaffen.